

M/K
– *MOD OG KVINDEHJERTE*

Festskrift til Mette Kunøe 5. november 2002.

Redigeret af Jens Cramer, Ole Togeby og Peter Widell

2002

FORLAGET MODTRYK

MODELTEORETISK SEMANTIK SOM MENINGSTEORI

Problemet med sproglig mening

Problemet med at forstå, hvad betydning eller sproglig mening er, har længe været påtrængende i moderne sprogfilosofi og sprogvidenskab. Ikke mindst har man villet gøre op med forestillingen om betydninger som selvstændige entiteter, enten i et idérige (Platon) eller som psykiske størrelser inde i hovedet på folk (Locke).

Blandt de mange forsøg på at omgå betydninger som særlige entiteter har de mest vellykkede bestået i at eliminere begrebet i forskellige specifikke kontekster, sådan som fx Russells forsøg på i sin artikel om bestemte beskrivelser 'On Denoting' (Russell 1905) at påvise, at visse navne i det naturlige sprog, som fx *det gyldne bjerg* eller *den nuværende konge af Frankrig* i virkeligheden slet ikke er navne.¹ Dette og lignende forsøg har ofte løst betydningsproblemet lokalt, men netop kun lokalt.

Man har også kunnet se mere generelle forsøg på at løse betydningsproblemet. Et af de mere lovende af slagsen finder vi i formel semantik. Følgende artikel er et forsøg på at give et indblik i formel semantik med hovedvægten lagt på den gren, der går under betegnelsen modelteoretisk semantik.

For at få den modelteoretiske semantik til at træde tilstrækkelig i relief som paradigme til generel løsning af »problemet om sproglig mening«, vil jeg stille den over for et andet paradigme, hvor man

1. De er ifølge Russell i stedet for *sande eller falske udsagn*, fx $\exists x(\text{bjerg}(x) \& \text{gyldent}(x) \& \forall y((\text{bjerg}(y) \& \text{gyldent}(y)) \rightarrow y \equiv x))$. Derved omgås det tilsyneladende paradoksale at operere med sætninger, der på én gang bekræfter og benægter eksistensen af en given entitet som fx *det gyldne bjerg* i en sætning som *Det gyldne bjerg eksisterer ikke*.

også tilbyder et svar på meningsproblemet, som vil gøre op med traditionen såvel fra Platon som fra Locke, nemlig strukturalismen. Omend paradigmet er blevet modificeret i de sidste 30 år, og nu hyppigt findes under betegnelser som poststrukturalisme eller dekonstruktionisme, er det stadig virksomt, eller i det mindste velkendt, blandt lingvister og humaniorafolk, i hvert fald på de punkter, der er relevante for den sammenligning med logisk semantik, jeg vil foretage nedenfor.

Strukturalismens meningsbegreb

Også strukturalismen kan altså ses som et forsøg på at gøre op med forestillingen om sproglige betydninger som selvstændige entiteter. I den forstand kan strukturalismen siges at være kongenial med formel semantik. Jeg vil her eksemplificere et strukturalistisk synspunkt på sproglig betydning ved at citere Hjelmlev:

Ganske som man kan konstatere, idet man tager udtryksplanet som udgangspunkt, at [z] og [s] (stemt og ustemt s) kommuterer på fransk [...] og på visse andre sprog, men substituerer på dansk for eksempel [...], kan man ligeledes konstatere, at der mellem 'maskulinum' og 'femininum' (eller 'han' og 'hun') er kommutation ved det personlige pronomen på fransk (il:elle), på engelsk (he:she) og på andre sprog, men substitution på finsk, ungarsk og kinesisk [...] det er kommutationen, som synliggør, at den(ne) relation, der konstituerer tegnet, denne semiotiske funktion, der er konstituerende for sproget selv, forandres fra én sprogtilstand til en anden, og at såvel indholdets som udtrykkets struktur, som en følge deraf, varierer alt efter hvilke sprogtilstande, som bevares.

(Hjelmlev 1991:15)

Citatet rummer to karakteristiske aspekter af opfattelsen af betydningensbegrebet inden for strukturalismen:

- Fonologien bør danne forbillede for synsmåden på sproget, også inden for studiet af sproglig betydning: Ligesom man i fonologien ser på lydene i sproget som defineret ikke ved, hvad de positivt er (dvs. deres rent fysiske kvaliteter), men ved deres forskellighed fra

hinanden – *a* er ikke-*b*, ikke-*c*, ikke-*d*, osv. – således kan bør man i semantikken også se på de sproglige meningsindhold som defineret, ikke ved, hvad de positivt fremtræder som, men gennem deres forskellighed fra hinanden: *ko* = *ikke-hest*, *ikke-får*, osv.²

Som man kan se, indebærer dette synspunkt, at man ikke lænere behøver se på betydninger som selvstændige størrelser af mere eller mindre u håndgribelig og mystisk art. I forlængelse af fonologien vil betydning nu i stedet kunne studeres som et *system af betydningsforskelle*, der tilsvare systemet af (let identificerbare) udtryksdistinktioner i sproget. Dermed kan også betydningslæren gives en videnskabelig grundlægning uden om det dubiose meningsbegreb. Kommutationsprøven udgør så her – jf. citatet – det vigtige metodologiske redskab til fremdragelsen af de semantiske forskelle eller oppositioner i sproget (*dreng* >< *pige*, *natur* >< *kultur* osv.). Ord- og sætningsmening manifesterer sig dermed som relationer mellem ord- og sætningsudtryk.

- Hvilke betydninger der findes i sproget, er et helt igennem *empirisk* spørgsmål. Sprogtilstanden – systemet – ændrer sig hele tiden. Det betyder ikke, at der så ikke skulle kunne konstateres mere overordnede, ja måske endog universelle træk i sproget. Men det betyder, at den forskningsmæssige tilgang til disse træk skal være, ikke apriorisk, men netop empirisk.

(A), (B) og (C) nedenfor vil være eksempler på strukturalistisk orienterede teorier om sprog og sproglig betydning. (A) er Hjelmlevs egen teori, mens de to andre skal findes i USA. De kan alle siges at være anlagt ud fra de samme overordnede retningslinier i Hjelmlev-citatet. Der er dog forskelle:

(A) *Strukturel semantik*. Ifølge den strukturalistiske betragtningsmåde er ordene i sproget altid organiseret langs to grundlæggende

2. At systemet af fonemer er et lukket system, mens systemet af ord+meningsindhold er et åbent system, er ifølge strukturalisterne ingen principiel hindring for jævnførelsen.

»akser«: en *syntagmatisk* og en *paradigmatisk*.

Dels er de enkelte ord i det sproglige udtryk, her en sætning, stillet lineært op ved siden af hinanden:

Solen-er-så-rød,-mor.

Det er den syntagmatiske akse i sproget.

Dels danner ordene indbyrdes kommutable størrelser: I stedet for *solen* kunne der i sætningen ovenfor fx have stået *himlen*, *jordbærret* eller *din kind* – og vi ville stadig have fået en meningsfuld sætning ud af det:

*Himlen
Solen er så rød mor.
Vinen
din kind*

Det er den paradigmatisk akse i sproget.

Som det kan ses af opstillingen, udgør de syntagmatiske relationer den mere synlige del af den sproglige syntaks, mens de paradigmatisk relationer er af mere abstrakt karakter: De danner systemet af mulige udtryksstørrelser bag den aktuelle sætning, der – set ud fra en rent sproglig betragtning – lige så godt kunne have været realiseret i sætningen.

Inden for *strukturel semantik* har man især beskæftiget sig med de bagvedliggende *paradigmatisk betydningsrelationer* i sproget. En typisk paradigmatisk opstilling ud fra Hjelmlevs anvisning er fx:

	<i>hunkøn</i>	<i>hankøn</i>
<i>barn</i>	<i>pige</i>	<i>dreng</i>
<i>voksen</i>	<i>kvinde</i>	<i>mand</i>

Figur 1

Her angives, at henholdvis *pige* og *dreng*, *kvinde* og *mand*, *pige* og *kvinde* og *dreng* og *mand* er kommuterende størrelser, her i form

af binære oppositioner under deres respektive »overbegreber« *barn* og *voksen* og *hunkøn* og *hankøn*.³

Fokuseringen på specielt de paradigmatiske relationer inden for den strukturelle semantik – og i det hele taget inden for den europæiske strukturalisme i almindelighed – må ses på baggrund af bl.a. Saussures opfattelse af syntagmet som »grumset« set i forhold til sproget som system:

[...] i syntagmet finns ingen skarp gräns mellan språkligt fenomen, tecken på kollektivt bruk, och fenomen, som hör till talet och beror på individuell frihet.

(Saussure 1970 [1916]:157)

En medvirkende faktor er også, at det første gennembrud for en mere omfattende systemisk undersøgelse af sproget netop optræder i fonologien – med en redegørelse for sproglyd som system af virtuelle (binære) oppositioner.

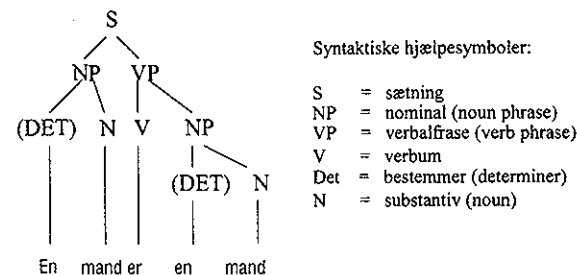
(B) *Konstituentstrukturgrammatik* og *T(ransformationel)-G(enerativ) grammatik* (*interpretativ semantik*). Inden for de to toneangivende amerikanske varianter af strukturalismen, konstituentstrukturgrammatikken (Bloomfield 1933) og TG-grammatikken (Chomsky 1957 og 1965), har man i modsætning til inden for den europæiske strukturalisme i helt anderledes og mere omfattende forstand inddraget *syntagmatiske relationer* i sprogbeskrivelsen. Her beskrives det samlede sproglige udtryk, sætningen, ud fra synspunktet, at der er tale om en lineær ordning af ord. Denne lineære ordning ses så normalt igen som konstitueret ved,

3. Sådanne opstillinger af paradigmatiske relationer er ikke rent paradigmatiske, som den kløgtige hurtigt vil kunne indse. For overhovedet at have mening forudsætter sådanne paradigmatiske opstillinger syntagmatiske relationer af typen: »ordene *barn* + *hunkøn* ækvivalerer med ordet *pige*«. Eller mere generelt:

$$a + b + c + d \dots \leftrightarrow o,$$

hvor *a*, *b*, *c*, *d* osv. er ord. Disse syntagmatiske relationer er naturligvis af ganske simpel art og ikke dækkende for sprogets syntagmatiske kompleksitet i øvrigt.

at visse hjælpesymboler er blevet udfoldet nærmere: hjælpesymbolet S (=sætning) er blevet udfoldet som NP (=Noun Phrase) til venstre og VP (=Verb Phrase) til højre. NP er igen blevet udfoldet som enten DET (=Determiner) til venstre og N (=Noun) til højre eller N alene, osv., således som det fremgår af følgende (omvendte) »træ« for sætningen *Hun er en pige*:

Figur 2

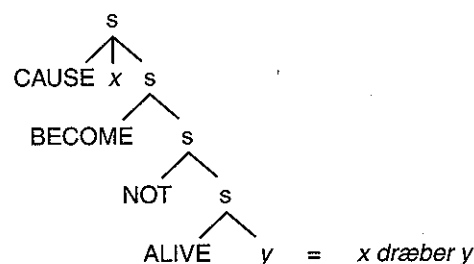
Karakteristisk for såvel konstituentstrukturgrammatikken som TG-grammatikken er, at man først og fremmest ser på sætningen og dens dannelse ud fra rent *udtryksmæssige eller syntaktiske overvejelser*. Dvs. at der er sat parentes om alle spørgsmål vedrørende sætningens og sætningsdelenes betydning. Dermed er orienteringen mod syntaks mere udtryk for et metodologisk fravalg af semantikken, end en egentlig analyse af betydning.

Dette betyder dog ikke, at der ikke er gjort overvejelser over betydning inden for konstituentstrukturgrammatik og TG-grammatik.

Et forsøg på at integrere semantikken i TG-grammatik findes hos Katz & Fodor (1963). Katz & Fodors såkaldte *interpretative semantik* – »interpretativ«, fordi den forstås som efterhængt syntaksen – opfattes som en tilordning af abstrakte semantiske træk (semantic features) til de ordelementer, der indgår i sætningen, fx en tilordning af trækkene [*hunkøn*] og [*barn*] til udtrykket *pige*. Ifølge Katz & Fodor repræsenterer disse semantiske træk den pågældende tolkning af sætningen. Ved at bevæge sig op gennem det allerede dannede træ, kan man derfor sammenføre (amalgamere)

trækkene fra de forskellige ord og efterhånden nå frem til den samlede sætnings betydning.

(C) *Generativ semantik*. Tanken i interpretativ semantik om at se betydning som en form for komposition af betydningselementer eller træk videreføres i den såkaldte *generative semantik* (Lakoff 1971, McCawley 1968), men nu blot med en anden forståelse af forholdet mellem syntaks og semantik. I stedet for at se på betydningdannelsen som en betydningstilordning, efter at sætningens syntaktiske struktur er dannet, opfattes betydningdannelsen nu direkte: Sætningen forstås helt igennem som en komposition af meningsfulde komponenter:

Figur 3

Som man kan se af figur 3, forekommer der ikke længere syntaktiske hjælpesymboler i træet udover S. Symbolerne er alle enten i sig selv semantiske træk, eller der er tale om individkonstanter eller – som her – individvariable, x og y , som kan gives konkret betydning i forskellige, konkrete situationer: *Per dræber Poul, Jensen dræber Hansen*, osv.

Til trods for de ovenfor specificerede forskelle mellem strukturel semantik – med dens overvejende paradigmatiske orientering – og de to amerikanske strukturalismevarianter – med deres mere syntaktiske orientering – er det et fælles udgangspunkt, at den eneste fornuftige omgang med sproglig mening må bestå i, at man ser mening som immanent. Mening har kun eksistens som bundet til syntaks.

Som det er antydnet i det foregående, fremgår det ikke altid lige

klart, om den strukturalistiske orientering blot skal opfattes som forskningsmetodologi, eller om der er tale om en egentlig meningsteori. Hvad de mere filosofisk orienterede strukturalister i 1960'ernes Frankrig angår, opfatter de dog tydeligvis strukturalismen som det sidste. For at sandsynliggøre standpunktet, peges der på kapitel IV i *Course de linguistique generale* af Saussure, hvor sproget omtales som *dobbelt* bestemmelse, nemlig dels som en arbitrær, men samtidig som en konventionel nødvendig relation mellem de enkelte tegns udtryk og betydning/tanke (»Språket kan ... jämføres med ett pappersark: tanken är framsidan och ljudet baksidan; man kan inte skära i framsidan utan att samtidigt skära i baksidan« (Saussure 1970 [1916]:144)), dels som et sæt af værdier mellem tegnene indbyrdes. Denne dobbelte bestemmelse giver ifølge Saussures tolkere ikke blot en metodisk indfaldsvinkel til meningsproblematikken, men en egentlig *definition* af meningsbegrebet. Sproglig betydning er slet og ret (den anden side af) udtryksrelationerne i sproget:

Det är emellertid helt klart att begreppet inte är någonting alls från början, att det bara är ett värde, som bestäms genom dess relationer till andra liknande värden och att utan dessa skulle betydelsen överhuvudtaget inte finnas till.

(Saussure 1970 [1916]:149).

Denne læsemåde anvises for så vidt allerede hos Hjelmlev, der i sin glossematik (Hjelmlev 1943) opererer med en helt abstrakt definition af sprogsystemet.⁴ Det muliggør metasproglige karakteriseringer

4. Hjelmlevs glossematiske program består kort fortalt i at skyde et plan ind mellem udtryk (signifiant) og indhold (signifié) i den saussureske forståelse af det sproglige tegn, så der ikke længere vil eksistere nogen én til én-korrespondence mellem en konkret lyd, fx lyden »kat«, og meningsindholdet [kat]. Det muliggør tilsyneladende en metasproglig »neutral« karakterisering af konkrete lydssystemer, fx lydssystemerne for dansk, svensk, tysk osv.

En konsekvens af Hjelmlevs glossematiske forståelse af tegnbegrebet, vil fx være, at det vil være muligt at give ækvivalenserne i note 3 følgende form: trækkene *barn* + *hunkøn* ækvivalerer med ordet *pige*. Eller generelt:

$[a] + [b] + [c] + [d] \dots \leftrightarrow o$

hvor $[a], [b], [c], [d]$ osv. er semantiske træk og o er et ord.

ger, ikke helt ulig dem, vi finder fx i Katz & Fodors trækanalyser.

Modelteoretisk semantik som opgør med strukturalismen

Strukturalismen – især i de amerikanske varianter (B) og (C), men indirekte også i variant (A) – er blevet skarpt kritiseret inden for modelteoretisk semantik. Den amerikanske sprogfilosof, David K. Lewis, knytter følgende kommentar til programmerne, her specielt Katz & Fodors program, men det, der her siges, kan med lige så stor ret danne en kommentar til den samlede strukturalisme:

Semantics markers are symbols. Semantic interpretation by means of them amounts merely to a translation algorithm from the object language to the auxiliary language Markareeze. But we cannot know the Markareeze translation of an English sentence without knowing the first thing about the meaning of the English sentence.

(Lewis 1972:1).

Der er med andre ord ifølge Lewis en pris at betale for en strukturalistisk synsmåde på sproget. Prisen er, at man – når man på strukturalistisk vis vil tale om betydning – altid behandler sproglig betydning som *afhængigheder mellem udtryksstørrelser*: Enten identificeres betydninger direkte gennem sproglige udtryk i et givet sprog, eller de identificeres via et abstrakt metasprog, som formodes at kunne forklare det studerede naturlige sprogs betydningskomposition. Fx opfattes CAUSE, BECOME og ALIVE af de generative semantikere som abstrakte, »teoretiske« og derfor metasproglige størrelser til forklaring af ordet *dræbe*. Lewis' pointe er imidlertid, at *selve metasproget dermed kommer til at stå uforklaret hen*. Det bruges, men *det defineres ikke*. Eller for at sige det på anden vis: CAUSE, BECOME, ALIVE osv. er i virkeligheden blot maskerede engelske ord (der selvfølgelig også efter forgodtbefindende kunne have været danske, svenske, tyske osv.).

Men dermed tildækker de strukturalistiske betydningsteorier ifølge Lewis betydningsproblemet og er ikke i stand til at give en fornuftig forklaring på, hvad sproglig betydning er. Immanente definitioner er ikke definitioner, men er i stedet enten (a) ren syntaks,

uden meningsforankring, eller (b) definitioner via ord, der på sin side er brugte uden på sin side at være forklarede.⁵

Men hvordan skal problemet da løses ifølge Lewis? I umiddelbar forlængelse af ovenstående citat tilbyder Lewis sit svar. Først og fremmest må sætningens betydning fastlægges – ikke via syntaktisk eller pseudo-syntaktisk analyse – men *gennem en egentlig udpegning af betydningerne uafhængigt af de udtryk, der bærer dem*. Men hvor finder Lewis sådanne uafhængige betydninger? Og hvordan undgår han med det, han finder, entitetsopfattelsen af betydning?

For Lewis skal en sætnings betydning først og fremmest findes i dens sandhedsbetingelser. En sætnings betydning består i:

...the conditions under which it would be true.

(Lewis 1972:1)

Men det vil sige: For at kunne anvende en sætning som *det er koldt* korrekt efter dens betydning, skal man også kunne anvende den til at pege på de situationer i verden, der gør den henholdsvis sand eller falsk, in casu de situationer, hvor det er henholdsvis koldt og

5. Et andet argument, der er brugt til tilbagevisning af strukturalismens ekstremt ontologiske syntaktisme, er følgende: Hvis betydning udelukkende opfattes som en negativt defineret plads i et system, sådan som det foreslås af Saussure og Hjelmslev, giver det ikke nogen mening at ville undersøge, om et udtryk i ét sprog, fx dansk, skulle have samme betydning som et tilsvarende udtryk i et andet sprog, fx fransk. Det vil nemlig da ikke være muligt at give en identifikation af den fælles betydning for de to sprog, uafhængigt af de to sprogs respektive udtrykssystemer. Men for det første viser erfaringen, at man sagtens kan gøre det. Og for det andet – og mere illustrativt i denne sammenhæng – forudsætter Hjelmslev faktisk selv, omend uafvidende, at man kan gøre det. I et velkendt eksempel viser Hjelmslev (bl.a. Hjelmslev 1991), at englændernes betydningsopdeling i *forrest*, *wood* og *tree* ikke stemmer overens med danskernes betydningsopdeling i *skov* og *træ*. Men hvis hans demonstration ikke blot skal være en påvisning af, at ordene i de forskellige sprog kan »skære forskellige dele af virkelighedskagen ud«, hvilket er en trivialitet, men at sprogene *som helhed* er en art fængsler, vi ikke kan undslippe, hvilket forekommer at være en konsekvens af Saussures ensidige dobbeltbestemmelse af betydningsbegrebet, synes han at slå sig selv for munden. Da gør han selv implicit brug af det, han eksplisit vil modbevise eksistensen af: et tertium comparationes.

ikke koldt: Sætningens generelle mening er med andre ord de situationer i verden, der gør sætningen henholdsvis sand og falsk. Men dermed er den klassiske entitetsopfattelse af meningsbegrebet i virkeligheden »opløst«: Mening analyseres nu i termer af sandhed, som er et langt mere enkelt og velforstået begreb.

Dette svar fra Lewis' side danner hovedhjørnesteinen i den modelteoretiske semantik.

Den modelteoretiske semantiks grundlag

Jeg vil formulere svaret fra Lewis som et første princip i modelteoretisk semantik. Til dette princip vil jeg så føje endnu to principper, så vi samlet vil kunne karakterisere modelteoretisk semantik gennem ialt tre principper. Først har vi altså:

- 1. princip: princippet om betydning som sandhedsbetingelse:
Semantics with no treatment of truth conditions is not semantics.
(Lewis 1972:1).

Ideen, princippet støtter sig på, går tilbage først og fremmest til den tyske logiker Gottlob Frege, men kan i virkeligheden spores helt tilbage til Aristoteles. Den er det helt afgørende udgangspunkt for den modelteoretiske semantik. I en af Freges formuleringer lyder den:

Every ... name of a truth-value (dvs. enhver sætning, m.a.) expresses a sense, a thought. It is determined by what we have laid down under what conditions every such name designates The True.

(Frege, Grundgesetze, I: 32;
citeret fra engelsk oversættelse i Platts 1979:3).

Nu kan de »betingelser«, hvorunder sætningen er sand, forstås i mere eller mindre snæver forstand. Den generelle pointe er imidlertid, at en sætnings betydning under alle omstændigheder i sidste instans må afhænge af det, sætningen refererer til. Hvor meget der så skal tages med, er imidlertid et åbent spørgsmål. Det er klart, at sætningens betydning ikke direkte kan sidestilles med dens referent, dvs. det i verden, den slet og ret refererer til. Denne konse-

kvent nominalistiske opfattelse af betydningsbegrebet – forsvaret i sin tid af John Stuart Mill – vil være for underbestemmende. Det, den snarere skal sidestilles med, må være det bestemte forhold, der består mellem sætningen og dens referent. Dette har Frege søgt at karakterisere helt alment inden for rammerne af det matematiske funktionsbegreb. Ifølge Frege kan en primitiv eller usammensat sætnings betydning slet og ret ses som produkt af, at en (sammensat) funktion er blevet tilfredsstillet ved at have fået tildelt en referent i verden. Pointen er, at denne funktion – hvad den så end i hvert konkret tilfælde måtte bestå i – muliggør en streng formel, matematisk behandling af betydningsbegrebet i termer af den tilsvarende sætnings sandhedsbetingelser.

Det er vigtigt, man ser, at karakteriseringen af mening som sandhedsbetingelse er rent abstrakt og strengt formel – også i den forstand, at den ikke på forhånd siger noget om karakteren af de entiteter i verden, der refereres til: det, der refereres til, kan være en konkret ting som æblet, der ligger på bordet foran mig:

Dette er et æble

Figur 4

men det kan fx lige så godt være andre sproglige udtryk som fx i følgende sætning, hvor (objekt)sætningen *sneen er hvid* får tilordnet betydning gennem brugen af ordene i (meta)sætningen »Sætningen ... er sand, hvis og kun hvis sneen er hvid«, hvor det er pointen, at denne sidste sætning på forhånd antages at have betydning:

Sætningen *sneen er hvid* er sand, hvis og kun hvis sneen er hvid.

Figur 5

Den polske logiker Alfred Tarski er den første, der har set fordelene ved at operere med denne type sætninger, som han har givet betegnelsen T-sætninger (Tarski 1932).

Den store fordel ved den tarskiske T-sætning er, at der for afgø-

relsen af, om en sætning er sand eller falsk, kun skal tages hensyn til (a) skellet mellem, hvad der er sætning, og hvad der er referent (det er her gjort rent typografisk i figur 5), samt (b) at en sætnings referent skal kunne identificeres uafhængigt af identifikationen af sætningen (skellet mellem tegnudtryk, og det tegnudtrykket refererer til, skal respekteres). Derigennem har man fået skaffet sig et betydningsbegreb, hvormed man uden videre vil kunne distancere sig såvel fra opfattelsen af betydninger som ideer som fra en – som vi har set – utilstrækkelig, strukturalistisk, udelukkende syntaktisk fastlæggelse af betydningsbegrebet.

Modelbegrebet i den modelteoretisk semantik bygger grundlæggende på dette begreb om reference.

Det andet vigtige princip, den modelteoretiske semantik bygger på, kan – som det første – ligeledes føres tilbage til Frege:

- 2. princip: princippet om kompositionalitet

Dette princip siger, at betydningen af et komplekst sprogligt udtryk er en funktion af betydningen af visse basale udtryk i sproget plus reglerne for, hvordan man danner komplekse udtryk af disse basale udtryk.

Princippet forudsætter en udvidelse af begrebet om reference, således at ikke blot sætninger kan referere, men også de dele, sætningerne består af. Tag fx en simpel sætning som *Katten er syg*. Ifølge 1. princip består denne sætnings betydning i de betingelser (i verden eller i et metasprogs anvendte sætninger), der gør sætningen sand. Sætningen i sig selv er sammensat af et substantiv i bestemt form *katten* og komplementet *er syg*. Men nu er det forudsat i princippet om kompositionalitet, at også disse sætningsdele har en betydning, og at den samlede sætnings betydning i virkeligheden er dannet i kraft af disse to sætningsdeles specielle komposition. Ud fra dette kan vi nu sætte princippet om kompositionalitet i virksomhed: Hvis sætningsdelen *katten* refererer til katten Mons, og hvis sætningsdelen *er syg* refererer til alle entiteter, der er syge, er kompositionen af sætningsdelen *katten* og sætningsdelen *er syg*, altså sætningen *Katten er syg*, sand, hvis katten

Mons er element i mængden af alle de entiteter, der er syge, ellers falsk (dette er det matematiske funktionsbegreb anvendt på denne bestemte type sætning).

På tilsvarende måde vil selv nok så komplekst sammensatte sætninger – dannet via en formelt specificeret syntaks – kunne tilordnes sandhedsværdien S eller F, nemlig ved, at man med udgangspunkt i de ord, der, som substantivet og komplementet ovenfor, har simpel reference, efterhånden finder frem til de sammensatte udtryks reference – i sidste instans den samlede sætnings reference. Det karakteristiske i den forbindelse er, at man går *skridtvis* frem i opbygningen af et stadig mere sammensat udtryk og hele tiden, for hvert nyt simpelt udtryk, der introduceres, samtidig tilordner det samlede udtryk, man nu er nået til, en betydning. Dermed vil vi aldrig kunne stå tilbage med et udtryk, uden at vi samtidig har givet det en betydning: syntaks og semantik vil med andre ord altid gå hånd i hånd.

Som man kan se, er det semantiske aspekt af overholdelsen af princippet om kompositionalitet funderet i mængdelæren. I eksemplet ovenfor refereres der først til en *entitet*, dernæst til en *mængde*, og det fastslås, om entiteten er *element i mængden* eller ej. Er entiteten element i mængden, er sætningen, der henviser til dette forhold, sand. Ellers er den falsk. Dvs. *mængdelæren i den modelteoretiske semantik er det basale tolkningsprog for sproglig betydning*.

Som man endvidere kan se, har jeg beskrevet den komplekse sætnings opbygning i termer af en art kogebogsopskrift: Man tager, dernæst tager man, osv. Denne beskrivelsesform kaldes efter Kant – som var den første, der lagde vægt på erkendelse som konstruktion – for en *konstruktivistisk* beskrivelsesform. Heri ligger tre væsentlige pointer. For det første afspejler beskrivelsesformen, at det beskrevne ses i sin skridtvise opbygning. Tingene betragtes ikke fra det færdige bygningsværks side. Det er derimod selve opbygningsfasen, der fokuseres på. Den anden væsentlige pointe er, at man ikke lader noget være eksisterende (og dermed beskrivbart), uden at det indgår som komponent i et konkret konstruktions-skridt (modeleksemplet er her Kants geometriske konstruktioner i den rene anskuelse (Kant 1956 [1781:A19,B33-A30,B45])). Den konstruktivistiske talemåde har lige siden Frege (Dummett 1973 :

10) været anvendt som foretrukken talemåde i logikken, heri indbefattet modelteoretisk semantik. Den sidste og tredje pointe er, at denne konstruktive kompositionalitetsopfattelse klart afspejler det utilstrækkelige i den simple referenceteori, hvor et udtryk blot peger på sin betydning som en tom og uanalyseret entitet: Først når hele vejen fra udgangspunkt til slutpunkt er tilbagelagt, er betydningstilordningen foretaget.⁶

Som det kan konstateres, indgår ordet *model* i navnet *modelteoretisk semantik*. Det har en dobbelt betydning: Dels refererer ordet til det tolkningsunivers, som de sproglige udtryk får tildelt referen-

6. At betydning ikke er lig med simpel reference, men snarere må opfattes som *den (undertiden ofte lange) vej, man må gå for at fiksere en referent*, har Frege på eksemplarisk vis vist med sit begreb om givetheds- eller præsenteringsmåde (*Art des Gegebenseins*; engelsk oversættelse: *mode of presentation*). Begrebet anskueliggør han bl.a. gennem det ofte citerede eksempel med *Morgenstjernen* og *Aftenstjernen* (Frege 1892):

De to navne, *Morgenstjernen* og *Aftenstjernen*, har engang i tidernes morgen været anvendt om, hvad man dengang mente var to forskellige stjerner, nemlig henholdsvis *Aftenstjernen* og *Morgenstjernen*. Senere har det vist sig faktisk at være ét og samme himmellegeme, nemlig planeten Venus.

Eksemplet viser ifølge Frege, at betydning ikke blot kan bestå i simpel reference (som Mill opfatter det). Var der nemlig tale om simpel reference i eksemplet, måtte navnene *Morgenstjernen* og *Aftenstjernen* have samme betydning såvel før som efter opdagelsen af, at det drejede sig om et og samme objekt. Men det har de jo tydeligvis ikke haft.

Men hvad er det da, der adskiller de to navne, når det ikke er deres referent? Det er for Frege naturligvis, at de to ord repræsenterer *hver deres vej frem til referenten*, det, Frege udtrykker gennem sit begreb om: *Aftenstjernen* er den stjerne, der kommer først frem, når man ser på aftenhimmelen, og *Morgenstjernen* er den stjerne, der slukkes sidst, når man ser mod morgenhimmelen. Men dette er ifølge Frege netop de to navnes respektive betydninger. Altså: *Deres respektive betydninger er deres præsenteringsmåde*.

Frege nåede ikke frem til en tilfredsstillende løsning af betydningsproblemet. Blandt andet vidste han ikke, hvad han skulle stille op med modale kontekster, hvor han blot opfattede fx indlejrede sætningers betydning som én gang givne betydningsentiteter. Først inden for modelteoretisk semantik er der givet muligheder for i hvert fald en teknisk opløsning af betydningsproblemet.

Selv om det fregeske syn på modale kontekster repræsenterer et tilbagefald til entitetsopfattelsen af betydning, har man dog gjort kontrolleret brug af den fregeske synsmåde på den indlejrede sætningens betydning inden for de såkaldt type-teoretiske udgaver af den modelteoretiske semantik.

ter fra, dels refererer det til, at det ikke er verden i dens konkrete mangfoldighed, der henvises til, men verden i abstrakt form: som mængde af elementer. Modelbegrebet repræsenterer her en videreudvikling af Freges og Tarskis semantiske undersøgelser, især Freges begreb om funktionstilfredsstillelse og Tarskis begreb om rekursiv definerbarhed af sand-i-L. Ledende skikkelser i udviklingen af det fulde, moderne model-begreb, som daterer sig fra de tidlige 1950'ere, er bl.a. Henkin (1950) og Tarski selv (Tarski 1954; 1955).

Gennem den modelteoretiske semantiks grundbestemmelser er det nu muligt at forsyne en række konstruktionsprog, dvs. rent syntaktisk specificerede sprog, med betydning. Det gælder fx prædikatslogikken af første orden med dens grundkategorier 'argument', 'prædikat', 'eksistenskvantor' og 'alkvantor' (eller sådan som den prototypisk kan beskrives gennem grammatiske kategorier som 'substantiv' (N), 'substantivisk led' eller 'nominalled' (NP), 'transitivt verbum' (VT), 'intransitivt verbum' (VI) osv.; Dowty, Walls & Peters (1981) har i den forbindelse vist, at en phrase structure grammar, som den der indgår som basis-komponent i TG-grammatikken, en prædikatslogisk notation og en kategorialgrammatisk notation på afgørende punkter repræsenterer ækvivalente notationsmåder (en vigtig forskel er dog, at mens prædikatslogik og kategorialgrammatik tillader en umiddelbar semantisk tolkning af de basale kategorier, gør en phrase structure grammar det ikke)). Og det gælder en række mere sofistikerede konstruktionsprog. Udgangspunktet er her altid de entiteter i verden, som udgør referenterne for sprogets navne, og endepunktet er det Sande eller det Falske, forstået som den fulde sætningens sandhedsbetingelser.

For hver syntaksspecifikation eksisterer der altid flere mulige modeller, én model for hver gang, vi har en forskel i tilordnede entiteter. Derfor er en given betydningstilordning til udtrykkene i en syntaks ikke noget én gang for alle givet. Betydning er altid *betydning relativt til en model*. Det betyder dog ikke, at der ikke eksisterer almene forhold i forbindelse med et givet sprog. Fx er visse sætninger i prædikatslogikken sande i enhver model. Det gælder fx en sætning som: $\exists x(P(x) \rightarrow \forall y(Q(y) \rightarrow \exists x(P(x))))$. Sætninger, der er sande i enhver model kaldes i logikken *logisk gyldige sætninger*.

Det tredje princip i modelteoretisk semantik, som egentlig ikke er et modelteoretisk princip, men snarere et princip for den modelteoretiske semantiks anvendelighed for beskrivelsen af naturlige sprog, er følgende:

- 3. princip: formelle og naturlige sprog er i princippet ens:

I reject the contention that an important theoretical difference exists between formal and natural languages.

(Montague 1970; citeret fra Dowty, Wall & Peters 1981:1).

Når princippet er tilføjet, og man altså mener, at det er en umagen værd at undersøge ikke blot konstruktprog, men også naturlige sprog i lyset af modelteoretiske overvejelser, taler man ofte om modelteoretisk semantik som *montague-grammatik* – efter citatets ophavsmand, den amerikanske sprogfilosof og lingvist Richard Montague. Mange vælger dog stadig betegnelsen modelteoretisk semantik (der er den mere generelle betegnelse).

Tilskyndelsen til at gøre anvendelse af stadig mere raffinerede konstruktprog for belysningen af naturlige sprog skal ses på baggrund af en række gennembrud inden for studiet af konstruktprog, ikke mindst at det er lykkedes Saul Kripke (1959) – og uafhængigt af ham Stig Kanger (1957a, 1957b) – ved hjælp af begrebet 'mulige verdener' at konstruere semantiske modeller for C. I. Lewis' rent intuitivt opbyggede modalkalkuler (Lewis & Langford 1932). Disse banebrydende artikler har for alvor åbnet op for en formel belysning af betydningsbegrebet for en række ord og ordforbindelser, der hidtil synes at have modstået analyse. På mængdeteoretisk grund kan man i dag specificere modeller for ord og udtryk, der bl.a. refererer til modalitet, temporalitet, kausalitet samt en række andre såkaldt intensionelle kontekster⁷. Dette giver

7. Begrebet 'mulig verden' har været gjort til genstand for forskellige fortolkninger. Nogle – heriblandt Quine (1960) – har overhovedet stillet sig afvisende over for begrebet. Hvordan man end ser på det, kan det ikke bestrides, at vi med dette begreb har fået mulighed for en teknisk overlegen opløsning af det gamle betydningsbegreb fra Platon og Locke. Hvor man inden for de sidste konceptioner måtte tildele hvert ord i sproget sit eget selvstændige

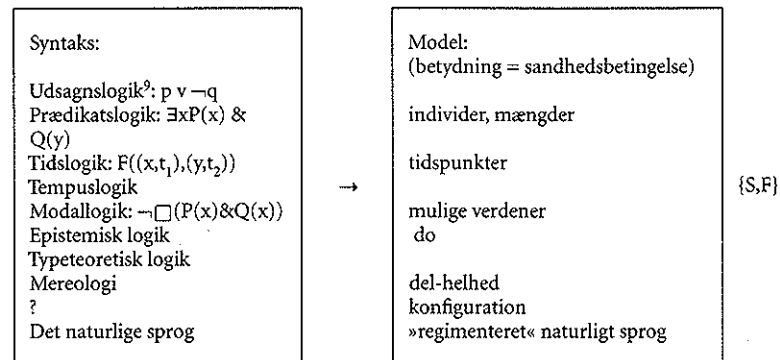
et fleksibelt formelt redskab i hænde til beskrivelsen af betydningsforholdene i naturlige sprog.⁸

Den modelteoretiske behandling af sprog repræsenterer en mere almen karakterisering af sproget end en tilsvarende metamatematisk karakterisering med udgangspunkt i aksiomatiseringstanken. Metamatematikken behandler logisk gyldige slutninger i sproget i betydningen slutninger, der bunder alene i sprogets form, og forsøger derigennem at reducere begrebet om logisk gyldig slutning til et rent matematisk begreb om bevisbarheden af visse sætninger ud fra et lille antal grundsætninger (aksiomer) (Hilbert 1918). Inden for modelteoretisk karakterisering af sprog er man derimod ikke specielt interesseret i slutningsbegrebet, selv om der ikke er noget i vejen for at give det en modelteoretisk tolkning (logisk gyldig = sand i enhver model). Modelteoretisk semantik indeholder af samme grund ikke noget inhærent begreb eller krav om aksiomatisering. I modelteoretisk semantik koncentrerer man sig om at analysere betydning i termer af et rekursivt angivet sæt af T-sætninger, der hver især repræsenterer tilordningen af – igen rekursivt angivet – referenter til et sæt af syntaktisk velformede udtryk. Om man så eventuelt vil slå en ring om visse af disse sætninger, fx mængden af logisk gyldige sætninger i prædikatslogikken af første orden, og bevise denne mængde sætninger ud fra en udvalgt delmængde af dem, er et spørgsmål om undersøgelsens karakter: Vil man måle vise generelle slutningsforhold i sproget ved hjælp af metamatematiske midler, er mængden af logisk gyldige sætninger selvfølgelig af betydning. I andre sammenhænge er den det derimod ikke.

begrebslige indhold af mere eller mindre uklar art – til udtrykket »hest« svarer begrebet 'hest', til udtrykket »det gyldne bjerg« svarer begrebet 'det gyldne bjerg', osv., osv. – er problemet om betydning med indførelsen af begrebet om betydning som reference, dels til entiteter i mulige verdener, dels til relationer mellem mulige verdener, blevet reduceret til at være et problem udelukkende om betydningen af selve begrebet 'mulig verden'.

8. Modelteoretisk semantik tilbyder som sagt en syntaks, som afspejler sprogets semantiske kompositionalitet. Dermed kan forholdet mellem natursproglig syntaks og modelteoretisk syntaks forstås som et forhold, hvor modelteoretisk syntaks i virkeligheden er en entydiggjort eller *disambigueret* natursproglig syntaks.

Følgende figur giver en lakonisk, men illustrativ, oversigt over modelteoretisk semantik:

Semantik
Figur 6

Her symboliserer de to kasser den klare adskillelse mellem det sproglige udtryk (syntaks) på den ene side og så det, sproget refererer til (den semantiske model), på den anden side. I *syntakskassen* finder vi forskellige konstruktprog – udsagnslogik, prædikatslogik, tidslogik osv. (hvor der for nogle af logikkernes vedkommende er givet eksempler på mulige velformede syntaktiske strenge) – samt nederst det naturlige sprog. I *modelkassen* finder vi forskellige ting og forhold i verden, forskellige mulige verdener, forskellige mereologiske forhold, og forskellige konkrete helheder eller gestalter, ligesom vi finder forskellige former for »regimenteret« naturligt (meta)sprog (vedr. spørgsmålstegnet i syntaksboksen svarende til konfiguration i semantikkassen, vil jeg komme ind på dette i slutningen af artiklen). Selve den *semantiske tilordning* eller *tolkning* er angivet ved en pil. Er det syntaktiske udtryk en sætning, vil funktionen altid være en sammensat funktion, hvor navnene refererer til entiteter, og prædikaterne refererer til mængder af entiteter,

9. Betegnelsen »udsagnslogik«, som er gængs i litteraturen, er uheldig, da et udsagn i traditionen fra Frege regnes for en semantisk kategori. En bedre betegnelse, som man også undertiden kan støde på, er »sætningslogik«.

og hvor selve den komposition, sætningen er et udtryk for, derefter enten refererer til sandhedsværdien S eller sandhedsværdien F (angivet ved »{S,F}«).

Modelteoretisk semantik kan – i lyset af det 3. princip – ses som en generel, normativt anlagt ramme for beskrivelse af sprog overhovedet. Heraf navnet »Universel Grammatik«, som er titlen på Montagues sidste – posthumt udgivne – værk (Montague 1972). Enhver empirisk teori om menneskets evne til at lære naturlige sprog, som fx Chomskys, vil ifølge de generalitetsambitioner, der er nedlagt i denne udgave af den modelteoretiske semantik, være en teori indeholdt i den universelle grammatik. I den forstand danner modelteoretisk semantik den normative horisont for ethvert muligt sprog.

Indvendinger mod modelteoretisk semantik

Der er rejst flere indvendinger mod den modelteoretiske semantik. Her vil jeg se på nogle af dem.

Er man tilhænger af et empiristisk udgangspunkt som det, vi har set ligge bag den strukturelle semantik, vil man formentlig nære betænkeligheder ved den apriorisme, der ligger bag overvejelserne i den modelteoretiske semantik. Hvordan kan man uden videre ophøje et tilfældigt konstruktprog som fx prædikatslogikken, mængdeteoretisk tolket, til en kategorial reduktionsbase for undersøgelsen af de naturlige sprog? Var det ikke mere fornuftigt at opdage sig frem til sin viden om de sproglige kategorier og herudfra skridtvis foretage sine generaliseringer? Var det ikke bedre at gøre lingvistikken til en empirisk videnskab, sådan som det fx forstås inden for fx Hjelmslevs udgave af strukturalismen (jf. citatet i begyndelsen af artiklen)?

Måske; men så glemmer man ifølge de modelteoretiske overvejelser, at sproget trods alt har en helt særegen status. Først og fremmest er det en uomgængelig kendsgerning ved sproget, at det altid vil være et *praktisk* udgangspunkt for os. Møder vi andre og identificerer dem som sprogbrugere, gør vi det ikke først og fremmest gennem mere eller mindre uhildet observation. Vi ser ikke på deres sprog, som vi ser på et træ eller en sky. Som praktisk kommuni-

kerende vil vi tværtimod altid møde det som et fælles rum af forudgivne normer og standarder. Men derfor kan sprogvidenskaben netop ikke bestå i empirisk observation i vanlig forstand. Man må også altid allerede skulle acceptere en gyldighedsbaggrund. Det er nødvendigt for at få mening i det, der siges.

Nu udelukker denne praktiske accept ikke, at visse elementer i denne gyldighedsbaggrund stadig kan være af helt igennem lokal art, hvorfor andre og mere fjerntstående kommunikationspartnere allerførst skal lære dem og i den forstand møde dem som empirisk givne størrelser. Imidlertid ved vi, at kommunikationen i princippet må kunne nå selv den fjerneste samtalepartner, også som gyldighedsbaggrund, hvis den overhovedet skal gælde for at være kommunikation-for-os. Omfatter den mig, *må* den principielt set omfatte *alle-for-mig*.¹⁰ På det punkt må den derfor i en vis forstand ligne det, Kant har betegnet »apperceptionens transcendentale syntesis« (Kant 1956 [1781:B 134]): Den må syntetisere alt; kommunikationens grundlag må være uomgængeligt for enhver potentiel kommunikant og i den forstand universelt udbredt. Men det er netop ikke noget, man behøver sikre sig gennem empirisk analyse af alle sprog i verden: På den ene side er en analyse af selv nok så mange sprog ikke i sig selv nogen garanti for, at vi har fundet frem til et universelt grundlag. Det kunne jo være,

10. Selvfølgelig kan vi tænke os, at en person A kan tale med B og C, men at B er ude af stand til at tale med C, ikke blot i den forstand, at A midlertidigt kan både dansk og thai, mens B kun kan dansk og C kun thai, men også i en mere principiel forstand, hvor sprog ikke blot forstås som de forskellige mere eller mindre tilfældigt anlagte enkeltsprog. For selv om B ikke kan tale med C, må sproget stadig udgøre en enhed for A, nemlig den enhed, som forbinder ham som sprogbruger med såvel B som C. Vi har altså her en overgribende enhed. Det, vi imidlertid ikke kan tænke os, er et sprog, der var anlagt sådan, at A kan tale med B og C med D, men ikke A og B med C og D. Da ville der være tale om i virkeligheden to i principiel forstand forskellige sprog. Eller rettere fra A's og B's side om ét sprog, nemlig det, der omfatter A og B, og fra C's og D's side om et andet sprog, nemlig det, der omfatter C og D, mens C og D for A og B og A og B for C og D slet og ret ville være ikke-kommunikerende væsener. Vi ville ikke have nogen overgribende enhed.

Med andre ord: det sprog, jeg befinder mig i, må altid kunne omfatte *alle* for at være et sprog, jeg skal kunne identificere.

at endnu ikke alle muligheder var realiserede. På den anden side findes der en kontekst for afprøvning af sådanne transcendentale forudsætningsforhold, der vil give os langt stærkere fodfæste end en empirisk analyse af forskellige sprog nogen sinde vil kunne give os, alt den stund, at den også må indgå i den empiriske forsknings normative baggrundsantagelser. Jeg tænker her på den kontekst for pragmatiske inkonsistens-argumenter, der første gang er foreslået anvendt af Strawson (1959), og som siden er belyst af mange, heriblandt Searle (1969), Hintikka (1967), Davidson (1993) og Putnam (1981).

Det, der er karakteristisk for denne type transcendentale argumenter (der er inspireret af Kant, men som ikke må forveksles med hans argumentation i fx *Kritik der reinen Vernunft*; for en diskussion af argumentationstypen kan henvises til Bieri et al. (1979), Stern (1999) og Stern (2000)), er bekendelsen til følgende retfærdiggørelseskontekst for fastlæggelse af begrebet 'transcendental':

- (a) Begrebet skal være fastlagt i en argumentationskontekst, som tillader radikale skepticister at optræde som opponenter. – Det er den restriktive del af begrebsfastlæggelsen.
- (b) Til gengæld er det tilladt at betegne enhver vidensforudsætning som transcendent, som man (over for tredjepart) kan vise, at selv de radikale skepticister implicit bliver nødt til at forudsætte (i praksis) for overhovedet at gøre deres skepsis mulig – Det er bevisførelsesmuligheden for begrebet.

Men nu vil modelteoretisk semantik netop med fordel kunne ses inden for en sådan retfærdiggørelseskontekst: Hvis det mængdeteoretiske anlagte grundlag for beskrivelsen af naturlige sprog, som den modelteoretiske semantik tilbyder, ikke kan bestrides, uden at man i praksis må gribe til de selv samme forudsætninger, man vil bestride, er det grundlag for beskrivelsen af det naturlige sprog, den modelteoretiske semantik tilbyder, almengyldigt i ovenfor nævnte transcendentale forstand. Samme retfærdiggørelseskontekst vil selvfølgelig kunne anvendes for enhver model, der repræsenterer forskellige former for indskrænkninger i den gene-

relle model.

Men er det, der er transcendentalt i sproget, ikke dermed af en så almen karakter – kunne man spørge – at det i virkeligheden bliver alt for selvfølgeligt og dermed også i en vis forstand alt for uinteressant at studere i dets realiseringsformer i de naturlige sprog? Vi har set, at den modelteoretiske semantik er mængdeteoretisk funderet. Mængdelæren er med andre ord et abstrakt beskrivelsesredskab – faktisk det mest abstrakte beskrivelsesapparat, vi vil kunne tænke os. Men er mængdelæren overhovedet interessant for beskrivelsen af naturlige sprog?

Her er det vigtigt at skelne mellem på den ene side et lag i sproget, der er konkret og empirisk, og på den anden side et lag, der har en mere abstrakt og filosofisk-normativ karakter. Nu er dette sidste lag ganske vist fremdraget netop ved abstraktion og dermed ved bortskæring af sprogets mere empiriske dele. Men det betyder ikke, at bortskæringen lader os stå tilbage udelukkende med en rent metodisk abstraktion, der vil være uinteressant for studiet af de naturlige sprog. Det, man henter frem gennem analyse, vil faktisk kunne danne en baggrund for sprogudøvelsen, der ikke blot er forskerens model, men tværtimod er et praktisk fungerende, alment beredskab hos sprogbrugen, som han kan gøre brug af som *kombineret konstruktionsplatform og præcisionsinstrument*, når han står for at udvikle og benytte sig af sprogets mere empiriske dele. Fx netop begreberne 'entitet', 'mængde', 'reference', 'mening', 'synonymi' og 'analyticitet', altså hele det grundlag, den modelteoretiske semantik søger at afdække.¹¹

11. Når jeg siger »det grundlag, den logiske semantik søger at afdække«, så er det på ingen måde en metodisk nødvendighed for den modelteoretiske semantik at tage udgangspunkt i en analyse af semantiske begreber som fx begrebet om 'synonymi' eller begrebet om 'analyticitet'. Selve de metodiske modelteoretiske antagelser i den modelteoretiske semantik indebærer på ingen måde, at der skal afbildes stabile meningsindhold. I princippet kan modelkonstruktioner for så vidt afspejle sprog, der er så semantisk labile, at de kun afslører 'occasion meaning' (Grice 1971 [1957]), dvs. sprog, hvor betydningerne i virkeligheden udgør ét eneste flux. (Det er imidlertid – af sådanne metafysiske grunde, den modelteoretiske semantik, netop forsøger at belyse gennem sine modelteoretiske undersøgelser – spørgsmålet, om man overhovedet vil kunne kalde sådanne 'sprog' for sprog).

Nu har visse filosoffer ganske vist betvivlet eksistensen af sådanne målestokke eller præcisionsinstrumenter i sproget. Hvis vi regner fx principperne om synonymi og analyticitet til disse målestokke og præcisionsinstrumenter i sproget (der i parentes bemærket vil kunne gives en elegant modelteoretisk formulering i mængdelærens termer), så har bl.a. Quine (1951) kritiseret netop disse to principper.

Hertil har Grice og Strawson (1956) samt Searle (1969:5-12) – der alle hylder en sådan opdeling af sproget i konstruktionsplatform og målestok på den ene side og empirisk indhold på den anden side – haft følgende indvending. Jeg gengiver her Searles svar: Quine kritiserer fx principperne om synonymi og analyticitet. Han hævder fx, at da han ikke kender to udtryk i det naturlige sprog, der er absolut synonyme, må selve begrebet om synonymi også være tomt. Men her indvender Searle (netop med den form for transcendentalt argument, jeg har omtalt ovenfor), at for at Quine overhovedet kan fremsætte sin påstand om, at der ikke gives eksempler på synonymi, må han faktisk i praksis selv forudsætte det begreb om synonymi, han netop vil bestride. Synonymiprincippet bruger han jo netop som målestok for at afvise, at noget konkret eksempel skulle kunne leve op til dette princip.

Men dermed er der gode indicier for, at synonymi- og analyticitetsprincippet – og med det øjensynlig også en række andre principper, fx kontradiktionsprincippet – kan hævdes at eksistere som

I Montague (1972) opereres der med modelteoretiske beskrivelsesmodeller for 'pragmatiske sprog', indeholdende situationelle *points of reference* eller *indices*. Sådanne beskrivelsesmodeller vil i princippet kunne udformes, så de vil være i stand til at skildre sprog, der udelukkende består af ét eneste betydningsindhold og et uendeligt antal forskellige anvendelsessituationer for dette indhold.

I alt dette er det selvfølgeligt forudsat, at selve de modelteoretiske beskrivelsesprog er helt igennem semantisk fastlagt, for så vidt de bringer tale frem om *de studerede 'pragmatiske sprog'*: men det er for så vidt blot en konsekvens af, at den modelteoretiske semantik har ambitioner om at være et éntydigt og videnskabeligt holdbart sprog til beskrivelse af de træk ved de naturlige sprog, de søger at beskrive.

Vedrørende problemet om absolut og selvreferentiel semantiserbarhed, se umiddelbart nedenfor under tredje indvending mod den modelteoretiske semantik.

praktisk-normativ konstruktionsplatform og målestok.

En tredje indvending, der er blevet rettet mod den modelteoretiske semantik, er, at den bygger på en misforstået metafysik og epistemologi. Opfattelsen støtter sig her bl.a. på Hilary Putnams modelteoretiske argument til tilbagevisning af metafysisk realisme (Putnam 1981).

Metafysisk realisme er den – ifølge Putnam almindeligt udbredte – metafysiske antagelse, at sprogets ord erhverver betydning ved at korrespondere med ting og forhold i verden: Et ord er korrekt brugt, når det svarer til »sin« genstand i verden, og en sætning er korrekt brugt, når den svarer til »sin« situation i verden. Men nu er en sådan opfattelse ifølge Putnam ikke blot spekulativ, den er direkte modsigelsesfuld. For at vise det, gør Putnam faktisk netop brug af modelteoretiske argumenter. Disse er imidlertid anvendt på en sådan måde, at man let vil kunne forledes til at tro, at argumentet også er et angreb på selve den modelteoretiske semantik, så at sige en demonstration af dens umulighed. Imidlertid følger det sidste ingenlunde af det første.

Jeg skal her undlade at komme ind på det forholdsvis tekniske argument. Imidlertid er konklusionen for så vidt enkel nok: Vi kan sammenligne ting og situationer i verden med hinanden, vi kan sammenligne kendsgerninger. Det er selvfølgelig ganske uproblematisk. Imidlertid er der nogle – Putnam kalder dem metafysiske realister – der forestiller sig, at vi også – i et forsøg på at skaffe os en forkromet teori om sproget – kan kravle uden for denne sammenhæng og direkte sammenholde sprog og verden. Det er, hvad der ligger i forestillingen om korrespondens og metafysisk realisme. Men ifølge selve de præmisser, forestillingen om korrespondens og metafysisk realisme bygger på, vil det netop *ikke* være muligt at indtage et sådant »God's eye point of view«. Sproget forsøger med egne midler at overskride sig selv. Men det er umuligt.

Det er netop denne pointe, Putnam søger at føre igennem ved hjælp af modelteoretiske midler. Men det betyder ikke, at selve den modelteoretiske semantik så også skulle være udtryk for metafysisk realisme. Nu må man indrømme, at den modelteoretiske semantik *kan* omgærdes af en sådan fejlagtig metafysik, og det er

da også korrekt, at mange tolker det modelteoretiske projekt i retning af korrespondens og metafysisk realisme (se fx Dowty, Peters & Wall 1981). Imidlertid er det på ingen måde den eneste mulige forståelse af det modelteoretiske projekt. Der er fx intet i vejen for, at modellerne kan forstås som allerede begrebsliggjorte størrelser. Allerede mængdelæren er jo for så vidt et sprog.

Det er bl.a. den amerikanske sprogfilosof Donald Davidson for tjeneste at have vist (Davidson 1967), at en sådan tanke er mulig og gennemførlig. Det eneste, Tarski-orienterede meningsdefinitioner kræver, er for så vidt – som jeg allerede har været inde på – at vi omhyggeligt skelner mellem det sprog, der tales *i*, på den ene side, og det, der tales *om*, på den anden side. Her kan det, der tales om, sagtens være noget allerede sprogliggjort, sådan som den ovenfor omtalte T-sætning jo netop også er udtryk for. Som Davidson har foreslået det, vil T-sætninger netop kunne ses som vehikel for, at vi i det metasprog, vi taler *i*, og som altid vil være det naturlige sprog, vil kunne belyse et formalt sprog, fx prædikatskalkulen af første orden, og derigennem regimentere de udtryk, vi benytter os af. Indskrænkningen af det sprog, vi taler *i*, til at være et abstrakt sprog, fx mængdelærens, vil sikre en almen gyldighed og en almen tilforlidelighed i fremstillingen, der gør, at man faktisk vil kunne tale om et egentligt funderings- og begrundelsesprojekt. Det rydder naturligvis ikke den kendsgerning af vejen, at jo konkretere modeller, man indfører, i jo højere grad vil situationsbundne forhold kunne virke ind, som vi ikke eksplicit har kontrol over.

Under alle omstændigheder vil pladsen være ryddet for en styret, metafysisk undersøgelse af de forhold i vores verden, der gør vores sprog meningsfuldt. Men her udgør den modelteoretiske semantik *selv* en sådan metafysisk undersøgelse: Grundformen er her forestillingen om verden som givet uafhængig af sproget og som afslørende en i sidste instans matematisk beskrivbar struktur i verden. Forestillingen må blot ikke længere forstås metafysisk realistisk. Den realisme, der alligevel ligger heri, må være transcendentalt forankret: Det, at verden og dens ting foreligger uafhængigt af sproget, er ikke en forudsætning overhovedet for at kunne give sproget mening. Men det kan ikke længere være noget konkret, empirisk forskningsprojekt at parre sætninger med ver-

den. Denne forestilling kan kun udgøre et *Grenzbegriff* i Kants forstand. Putnam skriver om vigtigheden af stadig at opretholde et sådant *Grenzbegriff*:

»I shall try to explain a conception of truth which unites objective and subjective components. This view, in spirit at least, goes back to ideas of Immanuel Kant; and it holds that we can reject a naive 'copy' conception of truth without having to hold that it's all a matter of Zeitgeist, or a matter of 'gestalt switches', or all a matter of ideology [...] the relation between rational acceptability and truth is a relation between two distinct notions. "statement can be rationally acceptable at a time but not true; and this realist intuition will be preserved in my account."

(Putnam 1981:x).

Som man kan se, peger Putnam på et sted for en metafysisk ledet undersøgelse, der er befriet for den metafysiske realismes forestillinger om begrundelse. Spørgsmålet er, om Putnam alligevel ikke er for beskeden i sin realisme. I de seneste år har der været en stigende erkendelse blandt mange af vanskeligheden af at fastholde sandhedsbegrebet som forankret alene i et begreb om begrundbarhed og acceptabilitet – også hvis man forstår det i principiel forstand. Sandhed synes ikke definerbar som fx acceptabilitet i et uindskrænket fællesskab, sådan som man har søgt at forstå det i pragmatismen siden Peirce.

Her kan den modelteoretiske semantik stadig bidrage til at fastholde intuitionen om realisme. Også selvom det ikke vil kunne forstås i metafysisk forstand.

En fjerde indvending mod modelteoretisk semantik har gået på, at man med valget af mængdelæren som foretrukken model i virkeligheden har opereret med en idealisering af forholdet mellem sprogligt udtryk og model. Da såvel de sproglige udtryk som deres referenter i modellen er af diskret karakter – angivet gennem på den ene side den skridtvise procedure for opnåelsen af den endelige sandhedsværdi for en sætning og på den anden side de mængder og entiteter, modellen udgøres af – er der et perfekt samsvar mel-

lem sætningsstruktur og struktur i modellen. Sådan behøver det imidlertid ikke være. Det, sproget refererer til, kan fx være konfigurationelt struktureret på forskellig vis, sådan at der ikke længere vil være samsvar mellem tolkningsmodel og sætning.

Der har været rejst kritik af denne mængdeidealiserings fra mange hold, bl.a. inden for kognitiv semantik (Lakoff 1987; Gärdenfors 2000). Det vil føre for vidt i denne artikel at komme ind på disse kritikpunkter i detaljer. Men begrebet om analog eller ikonisk korrespondens synes ikke at kunne afvises uden videre. På den anden side synes den modelteoretiske semantiks opfattelse af sproget som kompositionelt opbygget at afspejle en intuition om sproget, som synes uomgængelig. Derfor kan kritikken af modelteoretisk semantik på dette punkt langt fra ses som nogen tilbagevisning af den. Den må snarere ses som anledning til at se, hvordan arbejdet med konfigurationsrepræsentation kan indfældes i forståelsen af, hvad det vil sige at beherske et sprog, og dermed af, hvad sproglig mening er for noget.

Under alle omstændigheder repræsenterer modelteoretisk semantik et væsentligt redskab til forståelsen af, hvad sproglig mening er, som samtidig overvinder den klassiske – naive – opfattelse af mening og betydning.

Slutbemærkning

Hvor forskelligartet sprogtenkningen end har taget sig ud i det 20. århundredes filosofi og videnskab, har der dog løbet en væsentlig rød tråd gennem den: opgøret med det klassiske meningsbegreb, dvs. med opfattelsen af meningsindhold eller betydninger som selvstændige entiteter. I den forstand har det 20. århundrede været præget af et opgør med *meningsrealismen*. Det gælder både inden for strukturalismen og inden for den modelteoretiske semantik.

Strukturalismen har så afgjort været den mest populære og udbredte sprogopfattelse af de to, og det er vel ikke for meget at sige, at den stadig gennemsyrrer store dele af humaniora – om ikke i sin klassiske form, så dog i form af poststrukturalisme, dekonstruktivisme og lignende retninger.

Jeg håber at have vist, at mens strukturalismen og de øvrige retninger og tendenser i sprog- og kulturtænkningen inden for hu-

maniora, der er udsprunget heraf, har store mangler og ikke for alvor udfordrer den klassiske meningsrealisme, så er det faktisk omvendt lykkedes den modelteoretiske semantik – gennem formelen »mening = sandhedsbetingelse« – at tilbyde et pålideligt og fleksibelt redskab for studiet af sproglig mening.

Litteratur

- Bieri, P., R. P. Horstmann & L. Krüger (red.) (1979) *Transcendental Arguments and Science*. Dordrecht-Holland: D. Reidel Publishing Company.
- Bloomfield, L. (1933) *Language*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Chomsky, Noam (1957) *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, Noam (1965) *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Davidson, Donald (1967) 'Truth and Meaning', *Synthese* 27, 3:304-323.
- Davidson, Donald (1993; eng. 1973) 'Om selve ideen om et begrebskema', *Philosophia* 22, 1-2:11-24.
- Dowty, David R., Stanley Peters & Robert Wall (1981) *Introduction to Montague Semantics*. Dordrecht-Holland: D. Reidel Publishing Company.
- Dummett, Michael (1973) *Frege: Philosophy of Language*. London: Duckworth.
- Frege, Gottlob (1967; 1. udg. 1892) 'Über Sinn und Bedeutung', I: I. Angelelli (red.) *Kleine Schriften*. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung:143-162.
- Grice, H. P. (1971; 1. udg. 1957) 'Meaning', I: D. D. Steinberg & L. A. Jakobovits (red.) *Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosophy Linguistics and Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press:53-59.
- Grice, H. P. & P. F. Strawson (1956) 'In Defence of a Dogma', *The Philosophical Review* 65:141-58.
- Gärdenfors, Peter (2000) *Conceptual Spaces: The Geometry of Thought*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Henkin, Leon (1950) 'Completeness in the Theory of Types', *Journal of Symbolic Logic* 15:89-91.
- Hilbert, David (1918) 'Axiomatisches Denken', *Mathematisches Annalen* 78: 405-415.
- Hintikka, Jaakko (1967) 'Individuals, possible worlds and epistemic logic', *Nos* 1:33-62.
- Hjelmslev, Louis (1976; 1. udg. 1943) *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*.
- Hjelmslev, Louis (1991; 1. udg. 1957) 'Mod en strukturel semantik (oversat af Bjarne Jørgensen)', *Almen Semiotik* 4:8-24.
- Kanger, Stig (1957a) *Provability in Modal Logic*. Stockholm: Almquist & Wiksell.
- Kanger, Stig (1957b) 'On the Characterization of Modalities', *Theoria* 23:

152-55.

- Kant, Immanuel (1956; 1. udg. 1781) *Kritik der reinen Vernunft*. Hamburg: Felix Meiner.
- Katz, J. J. & Fodor, J. A. (1963) 'The Structure of a Semantic Theory', *Language* 39:170-210.
- Kripke, Saul (1959) 'A Completeness Theorem in Modal Logic', *Journal of Symbolic Logic* 24:1-14.
- Lakoff, George (1971) 'On Generative Semantics', I: D. D. Steinberg & L. A. Jakobovits *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press:232-296.
- Lakoff, George (1987) *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Lewis, C. I. & C. H. Langford (1932) *Symbolic Logic*. New York and London: Century.
- Lewis, David K. (1972) 'General Semantics', I: D. Davidson & G. Harman (red.) *Semantics and Natural Language*. Dordrecht-Holland: D. Reidel Publishing Company.
- McCawley, James D. (1968) 'The Role of Semantics in a Grammar', I: Emmon Bach & Robert T. Harms (red.) *Universals in Linguistic Theory*. London/New York/Sydney/Toronto: Holt, Rinehart and Winston, Inc.:124-169.
- Montague, Richard (1970) 'Pragmatics and Intentional Logic', *Synthese* 22: 68-94.
- Montague, Richard (1972) *Universale Grammatik*. Ed. Helmut Schnelle. Braunschweig: Vieweg.
- Platts, Mark (1979) *Ways of Meaning*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Putnam, Hilary (1981) *Reason, Truth and History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Quine, Willard van Orman (1951) 'Two Dogmas of Empiricism', *Philosophical Review* 60:20-43.
- Quine, Willard van Orman (1960) *Word and Object*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Russell, Bertrand (1905) 'On Denoting', *Mind* 14:479-93.
- Saussure, Ferdinand de (1970; 1. udg. 1916) *Kurs i allmän lingvistik*. Stockholm: Bo Cavefors Bokförlag.
- Searle, John R. (1969) *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stern, Robert (red.) (1999) *Transcendental Arguments: Problems And Prospects*. Oxford: Oxford University Press.
- Stern, Robert (2000) *Transcendental Arguments and Scepticism: Answering the Question of Justification*. Oxford: Oxford University Press.
- Strawson, Peter F. (1959) *Individuals: An Essay in Descriptive Metaphysics*. London: Methuen.
- Tarski, Alfred (1932) 'Der Wahrheitsbegriff in den Sprachen der deduktiven Disziplinen', *Anzeiger Akademie der Wissenschaft Wien, Math.-nat. Kl.*

Tarski, Alfred (1954) 'Contributions to the Theory of Models I', *Indagationes Mathematicae (Amsterdam)* 16:572-581.

Tarski, Alfred (1955) 'Contributions to the Theory of Models III', *Indagationes Mathematicae (Amsterdam)* 17:56-64.

FRANS GREGERSEN

HVOR NYT ER DET NYE A I KØBENHAVNSK?

Problemet

I en typisk og derfor genial artikel, 'Hvor gammelt er det nye i dansk sprog?' som er en sammenfatning af et foredrag holdt i Philologisk-historisk Samfund i 1906, skriver P.K.Thorsen:

"I København kan [...] sjællandsk bondedialekt aldrig have været herskende. I de tider da staden fra en ringe begyndelse hævdede sig til en førsterangsstilling, vare de sjællandske kystegne langs Øresund tyndt og spredt bebyggede, medens de skaanske ligeoverfor havde en talrig befolkning, boende i landsbyer, fiskerlejer, stæder og købinger. Intet ligger nærmere end at antage at København i hine tider har modtaget hovedmassen af sine indvandrere fra den skaanske side. De nuværende dialektforhold modsige ikke denne antagelse, men tvertimod bestyrke den. For skriftsproget har københavnsk dialekt aldrig haft nogen betydning, eftersom dette allerede var fæstnet i sine hovedtræk, før København blev til. Derimod har den havt og har endnu i høj grad betydning for talesproget. Ja, uden at gøre sig skyldig i nogen overdrivelse kan man paastaa, at den bevægelse, der har skabt og skaber det moderne, fællesdanske talesprog, ikke er andet end en vedvarende kamp mellem skriftsproget og den københavnske dialekt."

(Afhandlinger og Breve II, s. 84f, jvf. s. 153)

Men dette rejser så spørgsmålet. Hvorved kendetegnes den oprindelige københavnske dialekt, hvad er karakteristisk for den? Og hvornår opstod disse særtræk?

Det første spørgsmål er alt for stort til at kunne besvares her. Jeg har derfor gjort livet lidt nemmere ved at indskrænke kendetegn i flertal til ét enkelt, nemlig det flade a. Formålet med artiklen er så-